

A MAGYAR NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

0. A magyar nyelvről hagyományosan azt tudjuk, hogy az uráli nyelvcsalád finnugor ágán belül az ún. ugor csoportba tartozik. Eleink onnan váltak ki, s hosszú vándorlás után megérkeztek a Kárpát-medencébe.

A legutóbbi években az uráli nyelvcsalád kialakulásával kapcsolatban több új elmélet, elképzelés született. Ezek közül a finn KALEVI WIIKét említem meg, aki az Atlanti óceántól az Urál hegységig húzódó periglaciális övezet mintegy 35 ezer évvel ezelőtti nyelvi állapotának rekonstruálása alapján, az európai finnugor és indoeurópai népek génállományának figyelembe vételével feltételezi, hogy az említett övezet északnyugati régiójában az ún. előlappok, az északkeletiben pedig az ún. előszamojédok éltek. A délről felnyomuló indoeurópaiak főként az előlappokkal kerültek kapcsolatba, s keveredésük révén alakult ki több finnugor, ill. indoeurópai nép (és nyelv). Az elmélet hihetetlenül izgalmas, és nagy távlatokat nyújt az Európa benépesedésére, a nyelvek fejlődésére irányuló kutatásoknak.

A következőkben rövid áttekintést adok arról, hogy pusztán nyelvi tények elemzése révén hogyan látom a magyar nyelv kialakulását és fejlődését.

1. Bevezető megjegyzések

1.1. Négy előfeltevés

1. *előfeltevés:* Az egyes nyelvek fejlődése még a nyelvcsalád kiindulópontjaként számontartott alapnyelvi korszak előtt megkezdődött.

2. *előfeltevés:* Az uráli nyelvcsaládot nem lehet egyetlen, egy-
séges alapnyelvre visszavezetni, sokkal inkább alapnyelvek lán-
colatára, amely az északeurázsiai nyelvi övezet (ÉNYÖV) része.

(Ebben az értelemben az uráli népek egységes őshazájának feltételezése is elvethető.)

3. *előfeltevés*: az egyes nyelvek kialakulásában és fejlődésében a szomszédos nyelvek nagy szerepet játszanak. Szinte azt mondhatnánk, hogy a nyelv az areális kapcsolatok terméke.

4. *előfeltevés*: **a mi: hogyan** viszonya az **areális kapcsolatok: belső nyelvfejlődés** viszonyát tükrözi. **A mi** az areális kapcsolatok eredménye, **a hogyan** (pl. egy nyelvi kategória megformálása) pl. a belső fejlődése.

1.2. A régészeti háttér

– i.e. 35.000 és 22.000 között a Rajna folyó és a Csukcs félsziget között egységes kultúra uralkodott;

– a legősibb észak-szibériai kultúrák:

– *Djuktaj* (35.000-10.500) – nyugaton a tomszki területtől a Bering-szoroson történt kivándorlás révén egészen Észak-Amerikáig elterjedt

– *Šumgin* (10.800-6.200) – genetikai kapcsolatban áll a Jeniszej folyó mentén élt paleolit rénvadászokkal; a populáció kivándorolt Észak-Amerikába, ott a protoeszkimó-aleut népesség alapjává vált

– *Syialah* (5.300-3.900).

1.3. A magyar nyelv fejlődéstörténetében három fontos korszakot különböztetnek meg:

a) az uráli alapnyelvi kort megelőző időszakot,

b) az ún. uráli alapnyelv kort és

c) a középeurópai kort.

Az alábbiakban vázlatos áttekintést adok erről a három korszakról.

2. A magyar nyelv uráli alapnyelvi kort megelőző időszaka

Ennek a fejezetnek a címe félrevezető lehet, hiszen az uráli alapnyelvi kort megelőzően nem beszélhetünk konkrét nyelvekről. Nem azért, mintha akkor (tehát mintegy 8-10 vagy még több ezer évvel ezelőtt) nem lettek volna konkrét nyelvek, hanem azért, mert azokról megbízható ismeretekkel nem rendelkezünk. Mindössze egy idióma vagy idiómák jellemző vonásait tételezhetjük fel.

A magyar nyelv előzménye – a mai obi-ugor, szamojéd és mordvin nyelvekével együtt – a mai uráli nyelvcsalád keleti tömbjének része lehetett. Az uráli alapnyelvet megelőző korban ez a tömb – az azt alkotó nyelvek alaktanának vizsgálata alapján – még nem az uráli/finnugor nyelvcsaládhoz tartozott, sokkal inkább az ún. (paleo)-szibériai idiómákhoz.

Erre a korszakra a nyelvfejlődés alábbi folyamatait tételezem fel:

- a szófajok kialakulása (egy semleges szófajból a szavak konkrét és absztrakt jelentés szerinti kettéválásával, a konkrét jelentésű szavakból keletkezett a főnév, az absztrakt jelentésűekből a melléknév és az ige)

- számos morfológiai kategória kialakulása, pl. a számjelölés, helyjelölés (névmási eredetű elemekből, a számjelölés a deiktikus funkcióból a konnektivitáson, ill. a kizáró és a magában foglalt kategórián keresztül, a helyjelölés a lokalizáló funkcióból az ige szemantikája és belső vonzata révén, mely utóbbi az ígéről fokozatosan a névszóra került át)

- az igeidő és az aspektus (igeszemlélet) kialakulása (pl. a melléknévi ige nevekből, amelyek a névszói mondat lehetséges állítmányaként mind temporális, mind aspektuális funkciókat ellátnak)

- az igeragozás alapvető típusainak kialakulása (pl. alanyi, tárgyas)

- grammatikai kategóriák morfológiai megformálása (Pl. esetragok, számjelek) (ezzel magyarázhatók az ÉNYÖV nyelveiben számos kategória anyagi egyezései).

3. A magyar nyelv uráli korszaka

Az uráli nyelvcsalád ún. keleti tömbje alaktanában számos egyezés található paleoszibériai nyelvekkel, amelyek a többi finnugor nyelvben nincsenek meg. Néhány ezek közül:

- az alanyi és tárgyas igeragozás megkülönböztetése
- a kettős szám megléte (a mordvin kivételével)
- a névszók ún. állítmányi ragozása (az ugor nyelvek kivételével)
- a tárgy többes voltának jelölése az ige szerkezetében (a magyar kivételével) stb.

Ezen és más hasonló jegyek alapján nem tudom elfogadni egy közös alapnyelv és ezzel összefüggésben egy közös őshaza feltevését. Ehelyett az uráli nyelvcsaládon belül három nyelvcsoporthat különböztetnek meg:

- nyugati (amelyből a mai balti finn nyelvek származnak),
- keleti (amely nyelvtanilag a paleoszibériai nyelvekhez közelebb áll, mint pl. a balti finnekhez, szókészletét tekintve azonban elfinnugorosodott; – feltevésem szerint egy beékelődött populáció /šumgin vagy syalah?/ választotta el a keletebbre lévő paleoszibériaiaktól és ezáltal vált lehetővé a finnugorokkal való szorosabb kapcsolat kialakítása)
- középső (ez a többé-kevésbé módszertani okokból feltételezett csoport lehetett a mai permi nyelvek és cseremisiz előfutára).

A lappokat olyan arktikus populációként értelmezem, amely az itt felsorolt csoportok között vándorolhatott, amíg le nem telepedett Skandináviában, ill. a Kola félszigeten (ezzel volnának magyarázhatók a szamojéd és az ugor nyelvek, valamint a lapp szókészlete legrégebbi rétegének, továbbá az alaktan egyes elemeinek azonosságai /pl. kettős szám/).

4. A magyar nyelv középeurópai korszaka

A honfoglaló magyarok a Kárpát-medencében a korábbi nyelvi környezetüktől teljesen eltérő areát találtak, amelyet a flektáló nyelvek dominanciája jellemez.

Ebben a régióban nemcsak a magyar nyelv belső fejlődése folytatódott (az esetrendszer kiteljesülése, a számjelölés egyszerűsödése /a duális eltűnése/, az igeragozás egyszerűsödése /a visszaható ragozás eltűnése), hanem megindult egy homogenizálódási folyamat is, amelyet középeurópaizálódásnak nevezhetünk. Ez a folyamat a nyelv több szintjén zajlik, pl.

- a morfológia és a morfoszintakszis területén,
- a mondatban és
- a szókészletben, ezen belül a frazeológiában.

A teljességre való törekvés igénye nélkül említek néhány példát.

1) Morfológia és morfoszintakszis

a) Az igekötőrendszer kiépülése

Bár a magyar nyelv „hajlama” az igekötők használatára valószínűleg még az ugor korból származik, a rendszer itt, a Kárpát-medencében – egy igekötős areán – teljesedett ki. A legnagyobb hatást e tekintetben a német fejtette ki. (A szintén a középeurópai régióhoz tartozó észt nyelvben pl. teljesen a német hatására jött létre az igekötők rendszere.)

b) Az igevonzatok neutralizálódása

Az ún. dinamikus vonzatok (latívusz, ablatívusz) egyre inkább a statikus lokatívuszban neutralizálódnak. Pl. talál valahol 'irgendwo finden' (vö. észt kuskilt leidma /ablatívusz/); hagy valahol 'irgedwo lassen' (de vö. odahagy /latívusz/, észt kuhugi jätma /illatívusz/).

2) Mondattan

a) A participiális/gerundiális szerkezetek használatának visszaszorulása, ill. alárendelt mondatokkal való helyettesítésük, pl. (Münch. Kódex) egëbëc mongac vala az angal nêki zoltat egyebek mondták, hogy az angyal szólt néki; jöttömkor › amikor jöttem álltában › amikor állt.

(Hasonló tendencia figyelhető meg az észtben is, pl. Näen sind tulevat ('Látlak téged jövőt' = 'látom, hogy jössz') Näen, et sa tuled 'Látom, hogy jössz'.

b) A konnektív (összekapcsoló) szerepű morfémák használatának visszaszorulása s helyettesítésük kötőszavakkal, pl. apraja-nagyja (a birtokos személyrag mint konnektív elem) futkos az udvaron > az aprók és a nagyok futkosnak az udvaron.

3) Szókészlet és frazeológia

Általánosan ismert, hogy a régió nyelveiből számos jövevényszó került a magyar nyelvbe, ezért e kérdéskör részletes áttekintésétől bízvást eltekinthetnek. Itt és most mindössze néhány középeurópai jellegű kifejezésre akarom ráirányítani a figyelmet.

a) német die Prüfung ablegen ~ magyar letenni a vizsgát ~ horvát položiti ispit; német es liegt auf der Hand ~ magyar kézenfekvő ~ szlovén lezi na roki;

b) magyar véres volt az orra ~ német seine Nase war blutig ~ észt nina oli verine, de vö. finn nenä oli veressä (tkp. 'vérben volt az orra');

c) magyar 'időről-időre' ~ német von Zeit zu Zeit ~ észt aeg-ajalt (mindhárom nyelvben külső helyjelölés), vö. finn ajasta aikaan (belső helyjelölés);

magyar szóról szóra ~ észt s na-s nalt (magyar és észt külső helyjelöléssel), de vö. finn sanasta sanaan (belső helyjelöléssel); magyar a gyűlésről jöttünk ~ német wir kamen von der Versammlung ~ észt tulime koosolekult (mindhárom nyelvben külső helyjelölés), de vö. finn tulimme kokouksesta (belső helyjelölés);

d) Frazeologizmusok

– teljes egyezés: magyar szőröstül-bőröstül ~ német mit Haut und Haaren ~ észt koos naha ja karvadega ~ finn nahkoinen karvoineen

– részleges egyezés: magyar, német és észt azonos, finn eltérő: magyar kosarat ad valakinek ~ német jm einen Korb geben ~ észt korvi andma; vö. finn antaa rukkaset (tkp. 'kesztyűt ad')

– német-magyar, ill. észt-finn egyezés: magyar zsákbanacs-kát vesz ~ német die Katze im Sack kaufen; észt siga kotis ostma ~ finn ostaa sika säkissä (tkp. 'disznót zsákban venni').

5. Véggkövetkeztetések

A nyelv állandóan változó rendszer. A magyar nyelv alapján megállapíthatjuk, hogy

- a nyelvi típust meghatározó morfológiai struktúrák évezredek óta keresztül fennmaradnak,

- a nyelv mozgékonyabb, rugalmasabb rétegei/szintjei (morfoszintakszis, mondattan, szókészlet) nagy mértékben idomulnak az adott areához.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelv egy középeurópaizálódott szibériai idióma. Érdekes megállapítani, hogy pl. a magyar és az észt mily mértékben közelítenek egymáshoz. Ez a két nyelv az uráli nyelvcsalád két különböző ágához tartozik, de – éppen a közös area hatására – egyre több közös vonást vesznek föl.